

ОСТАННЄ СЛОВО БОГДАНА ЛЕПКОГО

Олександр Глотов
доктор філологічних наук,
професор НаУ „Острозька академія” (УКРАЇНА)

ABSTRACT

Аналіз статті Богдана Лепкого «Під пам'ятником Петра І», у якій письменник порівнює твори Олександра Пушкіна, Адама Міцкевича та Тараса Шевченка, пов'язані темою Петербургу та історичної ролі царя Петра.

Ключові слова: Богдан Лепкий, Олександр Пушкін, Адам Міцкевич, Тарас Шевченко, Петербург, Петро Перший, порівняльний аналіз.

Анализ статьи Богдана Лепкого «Под памятником Петра I», в которой писатель сравнивает произведения Александра Пушкина, Адама Мицкевича и Тараса Шевченко, связанные темой Петербурга и исторической роли царя Петра.

Ключевые слова: Богдан Лепкий, Александр Пушкин, Адам Мицкевич, Тарас Шевченко, Петербург, Петр Первый, сравнительный анализ.

Analysis of the article by Bogdan Lepky «Under the monument of Peter I», in which the writer compares the works of Alexander Pushkin, Adam Mickiewicz and Taras Shevchenko, related to the theme of St. Petersburg and the historical role of Tsar Peter

Keywords: Bohdan Lepky, Alexander Pushkin, Adam Mitskevich, Taras Shevchenko, Petersburg, Peter the First, comparative analysis

Analiza artykułu Bohdana Łepkiego „Pod pomnikiem Piotra I”, w którym autor porównuje twórczość Aleksandra Puszkina, Adama Mickiewicza i Tarasa Szewczenki, nawiązując do tematu Petersburga i historycznej roli cara Piotra.

Słowa kluczowe: Bohdan Łepki, Aleksander Puszkין, Adam Mickiewicz, Taras Szewczenko, Petersburg, Piotr Pierwszy, analiza porównawcza.

Життєписи Богдана Теодора Нестора Сильвестровича Лепкого¹, видатного письменника, чий доробок в українській літературі, як відомо, кількістю поступається лише невідомому Каменярєві, засвідчують, що він попри все був вельми плідним літературознавцем [Б. Лепкий — автор літературознавчих досліджень «Василь Стефаник» (Львів, 1903), «Про житє великого поета Тараса Шевченка...» (Львів, 1911), «Маркіян Шашкевич: Характеристики українських письменників» (Коломия, 1912), «Про Шевченків „Кобзар“» (Львів, 1914),

1 Білик Н. Богдан Лепкий. — Тернопіль: Джура, 2001. — 172 с.; Герасимов Г.П. Лепкий Богдан Сильвестрович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Інститут історії України НАН України. — К.: Наук. думка, 2009. — Т.6. — С.123; Енциклопедія українознавства. — Львів, 1994; Ільницький М. М. Лепкий Богдан Сильвестрович // Енциклопедія сучасної України : у 30 т. — К., 2003–2016; Мельничук Б. Лепкий Богдан Теодор-Нестор Сильвестрович // Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. — Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. — Т.2, С. 344-347; Погребенник Ф. Богдан Лепкий. — К.: Товариство «Знання», 1993. — 64 с.

«Чим жива українська література?» (Відень, 1915), «Про життя і твори Тараса Шевченка» (Вецляр, 1918), «Незабутні» (Берлін, 1921), «Пушкін» (1939)]¹. І у цій іпостасі, як бачимо, Лепкий був перш за все україністом, істориком української літератури. Що набуло особливої ваги тоді, коли письменник опинився в еміграції, у Польщі, яка, набувши у 1918 році незалежність, прихопила по дорозі до неї кавалок «кресів», західноукраїнських земель. Зрештою, базова середня освіта Лепкого в польськомовних австро-угорських навчальних закладах була достатньою для того, щоби по закінченню філології Львівського університету працювати вчителем польської та німецької мов.

Але у культурній свідомості Польщі Богдан Лепкий залишився саме як «посол української культури в Польщі»². Тож нема нічого дивного у тому, що навіть тоді, коли літературознавчі міркування дослідника стосуються явищ якихось інших національних літератур, компаративістичний приціл Лепкого завжди має на увазі рідну українську пічку, від якої він і танцює.

Саме так сталося й з невеличкою, на дванадцять сторінок, статтею, розміщеною у XVII томі «Праць Польського товариства досліджень Східної Європи та Близького Сходу», який вийшов друком 1939 року. Головою того Товариства (*Polskie Towarzystwo dla Badań Europy Wschodniej i Bliskiego Wschodu*) був відомий у міжвоєнній Польщі літературознавець Вацлав Ледницький³, який народився й здобув освіту у дореволюційній ще Москві, тож саме тому очолював єдину у тодішній Польщі кафедру російської літератури в Ягеллонському університеті, де й видавалися згадані Праці.

Звертаю увагу на те, що стаття Богдана Лепкого «*Під пам'ятником Петру I*», яка у бібліографіях зазначена як «*Пушкін*», бо власне пушкінській темі, а саме — поемі «Мідний вершник» був присвячений увесь сімнадцятий том Праць, опублікована у 1939 році. Не можу сказати, яким саме місяцем збірка була підписана до друку, але у будь-якому випадку 1 вересня 1939 року Польща почала свій хресний шлях у Другій світовій війні. Тож вже наступного року редактор Вацлав Ледницький емігрує до нейтральної ще Бельгії, а професор Ягеллонського університету Богдан Лепкий після закриття закладу, спробувавши бодай якось вижити, не подолав історичної скрути й у віці 68 років помер через місяць після вторгнення німців на територію материкової України.

Тому можемо говорити, що так історично склалося: ці дванадцять сторінок стали останнім словом Богдана Лепкого. Далі — тиша... І вічність.

Стаття існує не тільки у самому сімнадцятому томі Праць Товариства, але й у вигляді копій в різних бібліотеках. Зокрема, мені вдалося здобути у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В.Стефаника скановану копію відбитка з оригіналу збірника як «*Nadbitka z tomu XVII Prac Polskiego Towarzystwa dla badań Europy Wschodniej i Bliskiego Wschodu p. t. Puszkina 1837—1937, Kraków 1939*». Стаття написана для польського читача, тож — польською мовою.

Польська мова Богдана Лепкого вишукана й не завжди надається до буквального перекладу, бо дослідник продовжує бути поетом, який навіть за університетською кафедрою не цурається крилатого слова й летючої думки. Тому наперед кажу, що якогось усталеного українського відповідника цього тексту

1 https://uk.wikipedia.org/wiki/Лепкий_Богдан_Сильвестрович

2 Wojcieszuk-Kukielka, Izabela. Bohdan Łepki (1872-1941) jako ambasador ukraińskiej kultury w Polsce // *Wschodni Rocznik Humanistyczny*. Rocznik 2009, tom VI. S.325-333

3 https://pl.wikipedia.org/wiki/Wacław_Lednicki

мені знайти не вдалося, й усі евентуальні цитати з Лепкого — у моєму власному перекладі.

У тому самому томі, до речі, опублікована, мабуть, теж остання, бо автор помер у травні 1939 року, стаття славетного філолога Александра Брюкнера (*Aleksander Brückner*) «Пушкін, Міцкевич, Фальконе». Та маленька, на дві сторінки, стаття вражає рішучістю висловів. Зокрема, Брюкнер пише про те, що Пушкін, мовляв, ставився до Кондратія Рилєєва, поета-декабриста, повішеного царем Миколою I, радикально негативно й шкодував, що не «прибрав» його на якійсь дуелі. А наприкінці взагалі універсалізує усіх росіян, навіть найліберальніших, навіть революціонерів-декабристів, як таких, які неспроможні сказати правду про творіння Петрове — державу російську¹.

Підозрюю, що жодна культурологічна національна слов'янська школа новітнього часу не може оминати питання, хто у цьому контексті більш талановитий, більш стражденний, більш принциповий та більш патріотичний. Зокрема, у бермудському трикутнику «Пушкін-Міцкевич-Шевченко» гинуть без сліду кандидатські та докторські дисертації, монографії та газетні вигуки з приводу дня народження чи смерті когось з тої сакральної трійці. Автор цих рядків, наприклад, свого часу відгукнувся друкованим, на межі obscenity, словом² щодо монографії Євгена Нахліка «Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики»³. Що не завадило Євгену Казиміровичу успішно захистити з цього ж приводу докторську дисертацію.

У різні часи по-різному читач оцінює одного й того самого автора, це природно. 1384 пам'ятники Тарасові Шевченку по всьому світі — це світовий рекорд в категорії «Монументи, встановлені діячеві культури». Острозька академія увійшла до книги рекордів Гіннеса з приводу найдовшого безперервного читання шевченкового «Кобзаря» — 19 діб⁴. Проте у жодному світовому рейтингу поетів Тараса Григоровича, на жаль, немає.

Пушкін — «сонце російської поезії», «наше усе», «російська людина у її розвитку, у якому вона, може бути, з'явиться через двісті років». А що там з рейтингом? А та сама проблема: у перекладі Пушкін перетворюється на Байрона секонд-хенд.

Міцкевич зберіг польську культуру, польську мову, польську націю — коли польської держави не було і невідомо було, чи буде колись. Тому репутація Міцкевича (зрештою — і Юліуша Словацького, його молодшого сучасника) серед поляків була і є непохитною. Та знову ж — жодна з поем польського пророка не вийшла за межі суто національного патосу.

І Богдан Лепкий (так склалося) у своїй останній праці намагається вирішити, де саме «стрічаються лінії світогляду трьох найбільших поетів слов'янства» (цитата зі Вступної статті Максима Рильського до його перекладу «Пана Тадеуша» Адама Міцкевича).

Спершу — Пушкін. Бо збірка планувалася з приводу 100-річчя від дня смерті родоначальника російської літератури. По-польськи вдумливо два роки

1 [https://pl.wikisource.org/w/index.php?title=Plik%3APuszkina_Mickiewicz_Falconet_\(Brückner\).djvu&page=1](https://pl.wikisource.org/w/index.php?title=Plik%3APuszkina_Mickiewicz_Falconet_(Brückner).djvu&page=1)

2 Позвольте возмутиться// Глотов А. Филологические очерки. — Острог, 2015. — С.305-308.

3 Нахлік Є.К. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики/ Євген Нахлік. — Львів, 2003. — 568 с.

4 <http://www.oa.edu.ua/ua/top/ginnes>

збирали та редагували матеріал. Так от, з Пушкіним Лепкий явно не може дати собі раду. *«І польські і російські історики літератури по-різному розуміють ідею “Мідного вершника”», «не тільки ідеологія, але й фабула цього твору є такою дивною, можна сказати — «несамовитою», що з якоюсь однією усталеною інтерпретацією погодитися не легко»* — нема, мовляв, нічого одного-значного, от такий він, Пушкін, загадковий їжачок, що ніхто не годен його розкусити.

Більше того: *«У божевільному Євгенії не важко відкрити певні рефлексії психіки самого Пушкіна, його трагедію, його родову гордість і неповноцінність класу, до якого він належав, його національний патріотизм і вроджену революційність, його захват красою Петербургу і тривогу за майбутнє цієї царської столиці, коротше кажучи — ціле сплетіння суперечностей, яке потребує гармонізації»*. Хвора держава, хворий герой, несамовитий поет. Що з них взяти? І чи вони винні у тому, що вони такі?

Боязка поступливість українця, який живе у Польщі, передчуваючи чергову битву народів, з якої невідомо хто і як вийде живим. А в цей час в материковій, радянській Україні, яка є уся залежною від монструозної Росії, виявляється, вшановують Шевченка (*«справжнє обличчя Шевченка починає щойно тепер з'являтися з-під нашарувань пилу, яким його вкрив суворий час і ще більш суворі читачі та прихильники поета, а отже зараз (додамо від себе), коли вже маємо науково опрацьовані тексти творів Шевченка і коли дослідження його життя і творчості посунулися значно вперед»*). А в цей час саме Радянський Союз (читай — Росія) намагається протистояти страшній фашистській загрозі, про яку краківському професору мало що відомо достеменно, але усім своїм життєвим досвідом професійного утікача та конформіста він знає, що чогось доброго очікувати годі. А зазіхати на Пушкіна, навіть у демократичній Польщі, це все одно, що написати клязузу на Сталіна. Після цього жити будеш, як казав пізніше білоруський лідер, погано, але недовго.

Про Міцкевича Лепкому говорити було і простіше — й водночас неймовірно складно. Тому що виразник польського менталітету, історично перманентний ворог усього російського — Міцкевич не міг не бути союзним по духу українському дослідникові. Вони брати по крові. Але це знає українець. Поляк цього знати не хоче. У жодній з поем Міцкевича нема українців. Ніяких нема, ані добрих, ані поганих. А де він міг побачити українця? В Москві? На Литві? В Одесі? В Криму? А й навіть побачив би: чи для шляхтича є щось цікаве, придатне для літературного використання у житті пересічного «хлопа», мови якого він не розуміє, а історію якого він не знає?

Тому коли йдеться про скандально знамениту III частину поеми «Дзяди», яка в Радянському Союзі не видавалася, де Міцкевич знущається з історичних російських святих, яка спонукала власне Пушкіна дати супернику-ляху гідну відповідь — поему «Мідний вершник», тоді Міцкевич для Лепкого друг, товариш і брат. *«Відчуття кривди, жаль, гнів та обурення вибухають у “Фрагменті” (Ustępie) щиро, відверто та з невгамовною силою, змінюючись та блискаючи усіма відтінками поетичної образності від піднесеного пафосу до гнівної іронії та сатири. Грандіозність Петрової столиці зовсім не приваблює Міцкевича»*.

Але не забуває український дослідник, що для Міцкевича Пушкін — друг. Хай навіть які б не були між ними непорозуміння, вони між собою завжди домовляться. Тому не може Лепкий второпати, чому *«на статую царя Петра (Міцкевич) дивиться інакше, аніж його друг Пушкін, хоча визнати треба, що у*

цьому випадку він є більш стриманий у словах, більше рахується з ними». Бо тому що Міцкевич — такий самий державник, як і Пушкін. Тільки він державник без держави, державник, який ще пам'ятає, що таке — «від моря до моря», що таке, коли мовою московських бояр була мова польська, а на престолі московському сидів польський ставленик. Будь-який письменник — син свого часу. Виразник духу народу, усього того, що є у цьому народі і доброго, і не надто.

Розповідь про Тараса Шевченка Лепкий починає зі слів: «Шевченко вмів добре по-російськи і по-польськи, знав також твори Міцкевич і Пушкіна». От цікаво, чи вмів бодай пару слів Міцкевич по-українськи? Або хоча б по-литовську? Бо ж «Litwa, ojczyzna moja». І чи знав щось з польської культури Пушкін, крім франкомовного у російському істеблішменті Міцкевича? Він у порівнянні з по-європейськи освіченим поляком виглядав саме так, як і описував: «Мы все учились понемногу чему-нибудь и как-нибудь».

І далі нічого іншого, аніж завжди твердила офіційна Шевченкіана, тобто — «великі російські друзі» поет Жуковський та художник Брюллов звільнили нещасного, але талановитого юнака. І став той Кобзарем. В атмосфері священної пам'яті про загиблого Пушкіна та його друга Міцкевича, аякже.

Правда, після подорожі в Україну Шевченко пише поему «Сон», де своє обурення висловлює повною мірою. Єдиний виняток знов чомусь становить пам'ятник Петру. *«Шевченко ненавидів царя Петра I і Катерину II — розмірковує Лепкий. — Але він сам був художником високого рівня, тому вигляд прекрасного творіння Фальконе обеззброював його до певної стриманості у його описі, до певної художньої поміркованості»*. Стриманість. Поміркованість. Як і належить, правда?

Наприкінці Лепкий намагається таки вивести якийсь історично-літературний підсумок, знайти причину очевидних суперечностей. *«Чи знав Шевченко перед написанням свого “Сну” III частину “Дзядів” разом з “Фрагментом” (“Ustępem”), які були заборонені в Росії, того ані підтвердити, ані заперечити не міг би — пише в фіналі дослідник. — А те, що подібність між тими творами існує — це очевидно. Подібність не тільки в окремих виразах та образах, але й у духовному підґрунті, в джерелах натхнення, з яких “Сон” та “Фрагмент” вийшли. Диктувало їх почуття кривди, яку заподіюють народам поетів й те святе обурення, якого укрити не могли. А те, що Шевченко дав цьому обуренню свій власний індивідуальний вираз, то не підлягає сумніву»*.

Звісно, Богдан Лепкий — гуманітарій. Ще й митець. Він добре відчуває, та не завжди адекватно свої відчуття описує. Будучи при цьому людиною, повною історичних та національних комплексів. Дорікнути його у цьому важко. Практично нема сенсу. Адже переважна більшість навіть сучасних мешканців Європи не спроможна зрозуміти, чому росіяни є такими, якими вони є, а не подібними до, наприклад, Чехова чи Льва Толстого. (Якби вони поспілкувалися з молодими Чеховим чи Толстим — боюся, думка про таємничу російську душу кардинально помінялася б).

Тому від Богдана Лепкого у цій короткій розвідці, де він намагається знайти точки дотику та відмінності між поляком, українцем та росіянином, годі чекати остаточної відповіді. Не впевнений, чи він взагалі ставив перед собою таке завдання. Адже для того, щоби наблизитися (не скажу — дати відповідь) до розуміння перебігу подій, треба спробувати встати на місце того, кого апріорі вважаєш неправим. Це дуже складно, це вимагає насилля над самим собою.

Чому образився Пушкін на Міцкевича? Адже він закохався у талановитого поета, освіченого європейця, чесну й порядну людину. Саме таким він був в уяві Пушкіна, готового визнати навіть поетичну першість побратима. Поки той не зрадив, з точки зору Пушкіна, його країну. Міцкевич відповів невдячністю на любов. *«Он между нами жил, — з докором згадує Пушкін. — Он посещал беседы наши. С ним Делились мы и чистыми мечтами И песнями»*. Так-так. А про що, власне, були ці мрії. А звісно про що: *«Когда народы, распри позабыв, В великую семью соединятся»*. Ми вже знаємо цю «сім'ю», 70 років у ній прожили. Та Пушкін попереджає читача з перших рядків, що він особисто ніколи цьому ляху віри не йняв. Бо Міцкевич жив *«среди племени ему чужого»*.

Добре, нехай це будуть особистісні чвари, поети — завжди суперники, чекати від них взаємної поваги чи дружби було б наївно. Але Пушкін не укриває своєї громадянської позиції. Богу дякувати — завжди був чесною людиною, цього не забрати. Тому й пише про конфлікт між Росією та спільнотою, яка колись звалася Польщею: *«Кто устоит в неравном споре: Кичливый лях, или верный росс?»*. Для Пушкіна питання взагалі нема.

Власне, з тої самої причини інший російський літературний класик, Вісаріон Бєлінський картав Тараса Шевченка, якого вже покарали, вже відправили у солдати. Бо цей малорос посмів бути невдячним добрим росіянам, які витягли його з кріпацтва, хоча й не мусили. А він підставив їх, брутально лаючи царя та царицю у своїй поемі. Адже Жуковський, який його врятував з неволі, не просто собі якийсь поет, він автор державного гімну Російської Імперії *«Боже, царя храни!»*, він вчитель майбутньої імператриці Олександри Федорівни та наставник майбутнього царя Олександра II Визволителя.

Звичайно, і Пушкін був на засланні. В селі Михайловському, де лишив після себе добру пам'ять у вигляді жвавих кучерявих хлопчиків та дівчаток. І Міцкевича покарали за революційну підпільну діяльність. Вислали до Москви та Криму. Без коментарів, як кажуть.

Лепкий намагався бути об'єктивним та толерантним, поступливим та ввічливим, інтелігентним та поміркованим. Справжнім українцем європейського походження. Сказати правду — і нікого не образити при цьому. *Sapienti sat*.